

INVENTARI APROXIMATIU A L'OBRA FILOLÒGICA CATALANA
D'ERUDITS I ESCRITORS ROSSELLONESOS
(SEGLE XIX)

PEP VILA
Institut d'Estudis Gironins

1. PRESENTACIÓ

En la ponència¹ que aneu a llegir, un resum de la qual fou presentat en el marc de la “Jornada Alart i la lexicografia catalana”, celebrada a la Universitat Autònoma de Barcelona el 10 d'octubre de 2014, vaig inventariar l'obra filològica de tema català, a voltes desigual, pseudocientífica, escrita però gairebé sempre en francès, d'un grup d'erudits rossellonesos, desconnectats entre ells, actius intel·lectualment durant el segle XIX, sovint poc coneguts, mal dibuixats en les històries de la nostra llengua, en els estudis de filologia catalana. La majoria d'aquests iniciats eren arxivers, erudits, professors, historiadors que mantenien llaços amb els lletraferits parisencs i occitans, conscients que al Rosselló encara hi havia latent un cert gust, això sí, discret, ben sovint en clau *amateur*, per recuperar els topònims, la història d'una llengua gloriosa, que durant molts segles havien compartit. Tots ells mantenen, però, una actitud contrària a la utilització del català com a llengua de comunicació, tenen una mentalitat historicista, conservadora, arqueològica. Conscients a voltes del problema, no fan o no poden fer res per intentar capgirar la política educativa, administrativa que afavorís una escaleta en l'ús i el conreu del català. Treballen per a un millor coneixement del patrimoni cultural rossellonès, estimen el propi passat, senten una certa enyorança de les glòries passades, assumeixen el pes d'una cultura ja gairebé morta, però no tenen interès en reivindicacions culturals i polítiques. La majoria publiquen monografies locals en francès amb profitoses cites i annexos de documents catalans.

2. DES DE FRANÇA. LA FORÇA DE L'HEXÀGON

Abans, però d'inventariar aquestes realitzacions, caldria explicar el fet que no es pot entendre una feble Renaixença rossellonesa, d'on van sorgir alguns d'aquests treballs, sense interrogar-nos sobre la situació política, social i cultural del país veí, al qual pertanyien, que a grans trets passem a resumir, ja que per raons d'espai no ens hi podem entretenir gaire. Tampoc puc subratllar com voldria molts dels encerts i defectes de la majoria dels estudis aquí inventariats.

A la fi del segle XVIII, els efectes i la repercussió de la Revolució Francesa al Rosselló foren nefastos. Els vells nuclis de l'Estudi General de Perpinyà, dels clergues

¹ Agraeixo a Mar Massanell i Messalles i a Ares Cucurull el seu generós convidat a aquesta jornada sobre diverses consideracions a l'entorn de la filologia rossellonesa.

il·lustrats, queden anorreats, esborrats d'un traç.² Sense Universitat no hi ha ciència ni coneixement. Alguns d'aquests clergues escriptors s'han de refugiar a Catalunya. La divisió del país en departaments va enfonsar encara més les unitats de govern locals.

El segle XIX fou summament desfavorable al català i a les altres llengües de França, on la lingüística jugava un paper de primer ordre en la ideologia imperialista francesa. Cal inserir, doncs, la problemàtica rossellonesa en un context molt més ampli on les llengües sense estat no tenen accés a l'administració, a la premsa, al món de l'ensenyament, la justícia, els incipients mitjans de comunicació.

Des de l'òptica francesa, Coquebert de Montbret (VILA 1993a: 38-55), ministre de Napoleó, a instàncies del Ministeri de l'Interior, va fer l'any 1807 una enquesta per avaluar l'estat dels idiomes que existien llavors a França, la seva situació, el nombre de parlants, quins instruments culturals posseïen per obrir-se al món. El tema pres com a base fou la paràbola de l'*Infant prodig*, la traducció de la qual és sol·licitada a corresponsals de diverses societats acadèmiques, a historiadors locals de tot l'Hexàgon. JAUBERT DE PAÇÀ (1824: 507) des de Perpinyà, va enviar puntualment la que corresponia en català.

F. J. M. Raynouard (1761-1836), una figura capdavantera de la romanística d'aquell temps, nadiu del migdia de França, en la seva publicació *Choix des poésies originaires des Troubadours*, publicada entre 1816 i 1821, creia en l'existència d'una llengua romana mare, la més antiga de les neollatines, sorgida directament del llatí, de la qual van néixer les llengües d'oc. D'aquí s'haurien format els idiomes romànics, entre ells el català. Ho explicava al volum I: *Grammaire de la langue romane*. L'abandó, però, de les llengües regionals, que a França reculen molt de pressa, el menyspreu de molts governants, escriptors, ensenyants que qualifiquen les altres llengües d'infectes patuesos, la defensa del francès com a llengua oficial, indispensable per a tota mena d'afers públics i privats, va fer que l'estudi del català del Rosselló fos inspirat per grups d'erudits i professors que, a nivell particular, senten encara amor i respecte per la llengua dels avis.

En 1833 es constitueix a Perpinyà la Société Philomatique de Perpignan, que en 1839 esdevé Société des Pyrénées-Orientales, Sciences, Belles-Lettres. A partir de 1841 adopta el nom definitiu que encara conserva i amb el qual actua: Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales. Aquesta societat, molt activa al Rosselló, òrgan de francesització de la intel·lectualitat rossellonesa, la que tenia més projecció, bandejava de ple l'ús del català entre els seus nombrosos membres i associats. A la futura Societat Agrícola, Científica i Literària..., el clima intel·lectual no fou mai favorable al conreu i la difusió de la llengua i la cultura catalanes, criteri modificat lleugerament al darrer terç del segle XIX.

L'any 1868, la Société Agricole, Scientifique et Littéraire va crear un concurs literari anual. Fabre de Llaró, llavors secretari de la secció de Lletres, refractari a la nostra llengua, ponent del concurs literari de l'entitat, va rebutjar la presentació d'un original, dels vint enviats, perquè s'havia presentat en català, amb aquest argument: "Respectons-la dans son passé... mais ne tentons aucune restauration qui pourrait nuire à l'ordonnance architecturale de l'edifice moderne". És a dir, el català, "la langue de nos aïeux", era la llengua del passat, la maternal, que no tenia cabuda en aquesta nova situació. Per tot això, no hem de fer res per tal "d'augmenter son influence". En canvi, durant aquests mateixos anys, la Société Archéologique de Béziers deixava presentar originals en occità i català sota el confús nom de "langue néo-romane". En un d'aquests concursos hi fou premiat el rossellonès Pere Courtais, que més endavant serà el primer rossellonès premiat als Jocs Florals de Barcelona.

² Aquest també és el cas de Miquel Joan Josep Jaume Boixader (1731-1809), historiador del dret perpinyanès, autor de poemes religiosos en català, arranador de textos dramàtics en la nostra llengua.

Hi ha una hipòtesi de treball, encara no afinada del tot, que ja apuntava el filòleg i romanista francès Paul Meyer (1840-1917), sobre la qual caldria treballar més a fons, en el sentit que els erudits rossellonesos, davant de la percepció dels estudiosos occitans que el català era una llengua supeditada a aquesta, sota la pressió del mal anomenat llemosinisme (RAFANELL 1991), s'esforcen a fer treballs, segons les seves aptituds, per demostrar que el català és una llengua sòlida, independent, amb una gramàtica i una producció literària i documental venerable. Els romanistes occitans, per regla general, negligien el valor del català, assimilaven el català a l'occità. També les tesis de Raynouard sobre l'existència d'una llengua romana i el món dels trobadors eren molt acceptades entre els romanistes. Manquen també estudis pertinents sobre la influència que van exercir aquests teòrics occitans, els poetes de Provença, d'Arles, sobre els erudits i historiadors rossellonesos. Destaco breument la figura de Josèp Romanilha, de Frederic Mistral (1830-1914) (ARAMON I SERRA 1961; GUITER 1964), del felibrisme en general. L'any 1854 es va fundar el moviment del Felibritge, que, dividit políticament, acabarà fracassant. Per altra banda, des de finals del segle XVIII existia a Catalunya una poderosa escola provençalística (CERDÀ 1997). La poesia occitana antiga també fou estudiada pels erudits rossellonesos.

Des de l'altra banda de la ratlla, l'any 1861, gràcies a Damas Calvet de Budallés, els provençals comencen a interessar-se pel fenomen de la Renaixença catalana. *I troubaire catalan*, que exaltava la fraternitat catalanooccitana, fou tramesa als Jocs Florals de 1862 i rebuda amb gran fervor. Mistral visitarà Catalunya i descobrirà la figura de Jacint Verdaguer. Aquest traduirà *Nerto* (1884) en prosa. De 1876 a 1888, Mistral, que fou *capolier* del Felibritge, intentarà donar a l'associació una estructura panoccitana, promourà la idea de la llatinitat. Les seves reivindicacions, però, mai no foren preses en compte per les classes polítiques occitanes, que no li feren costat. Aquell era un país molt desoccitanitzat, si es pot dir així. Assenyalo, doncs, la importància de la figura de Mistral, de qui fa poc n'hem celebrat el centenari. Mary-Lafon, pseudònim de Jean-Bernard Lafon (1812-1884), home de lletres, autor dramàtic, un dels precursors de la Renaixença occitana, titular, des de 1847, de la càtedra de Literatura francesa de la Universitat de Tolosa, és un dels altres intel·lectuals a tenir en compte. Fou autor del *Tableau historique et littéraire de la langue parlée dans le midi de la France et connue sous le nom de langue romano-provençale* (París: Maffre-Capin, 1842) i de la *Histoire littéraire du midi de la France* (París: C. Reinwald, 1882).

En aquest afany per enaltir l'estudi de les llengües, hem de destacar la importància de la *Revue des Langues Romanes* de Montpeller (des de 1870) i de la Société de Langues Romanes, de la revista *Romania* (1872), dirigida per Paul Meyer i Gastó París, entre molts altres, per al desenvolupament de la romanística i la dialectologia. Des de la *Revue des Langues Romanes* hom treballava pel ressorgiment de l'occità i del català. Manuel Milà i Fontanals (1818-1884), filòleg, crític i tractadista de teoria literària, juntament amb Marià Aguiló, en foren membres fundadors. Milà i Fontanals fou un estímul per als erudits rossellonesos, amb alguns dels quals intercanvià correspondència sobre la difusió de la poesia tradicional als dos costats de la ratlla. Apunto també el nom d'Alfred Morel-Fatio, catedràtic de l'École Pratique des Hautes Études, agregada a la Sorbona de París.

Des de la segona meitat del segle XIX, el Rosselló participa de ple en la vida francesa. Amb l'arribada, l'any 1858, del tren a Perpinyà, Catalunya Nord entrava en el mercat francès, fet que provocà l'expansió dels cultius exportables. Lentament es va concentrant la població a la plana, que es francesitza; per manca d'oportunitats es despobra la mun-

tanya d'esperit més català (BOSCH DE LA TRINXERIA 1887: 37).³ A la fi del segle XIX, les lleis d'educació de Jules Ferry (FRENAY 1983), ministre d'Instrucció Pública (1879-1881 i 1882), president del Consell de Ministres (1880-1881 i 1883-1885), van establir un sistema d'ensenyament públic, laic i gratuït, van promoure l'alfabetització massiva a França, que va afeblir, encara més, les llengües orals, sense cap protecció (VILA 1993b). Els successius governs republicans publiquen un *Manuel général de l'instruction publique*, citat per Lluís CREIXELL (1992: 79), amb aquesta consigna: “déclarer aux patois une guerre d'extermination serait faire une œuvre démocratique, ce serait faire une œuvre nationale”.

3. ERUDITS I ESTUDIOSOS ROSSELLONESOS

A escorcollar el tema de la llengua i de la literatura catalanes, des de diversos angles i competències, mentre la llengua del carrer s'empobria dia a dia, s'hi dediquen, entre altres erudits, estudiosos que fan esforços aïllats per recuperar la llengua vernacle: G. Agel, Alart, Bosch de la Trinxeria, Cambouliu, Mattes, Pagès, Jaubert de Paça, Pepratx, Puiggarí, Saisset, Santol, Tastú i Vidal i uns quants més, alguns dels quals encara tenen una certa consciència lingüística, mantenen correspondència amb altres estudiosos francesos, occitans, catalans, coneixen els escriptors, gramàtics, els diccionaris editats a l'altra banda de la ratlla. La majoria d'aquests iniciadors, escorcolladors incansables, treballen en la replega de la llengua antiga, sempre dintre dels límits de l'erudició, fan recerques erudites sobre la llengua i la literatura catalanes antigues, despullen còpies manuscrites de textos jurídics, administratius, eclesiàstics, publiquen articles de divulgació, escriuen obres pedagògiques per a facilitar l'aprenentatge del francès, etc. La majoria d'aquests erudits que fan recerca creuen en la unitat de la llengua, en la trajectòria històrica del català literari. Tot i els errors d'enfocament, no tenen un concepte restrictiu del sentiment de catalanitat. Jaubert de Paça, per exemple, creia que els *Serments de Strasbourg* no deixaven de ser un text català. Són conscients, però, que aquests lligams són més difusos des de l'endemà del tractat dels Pirineus. A inicis del segle XIX, el fenomen diglòssic ja no deixava d'avançar.

Caldria també estudiar a fons les estretes relacions que alguns rossellonesos van tenir amb els erudits de l'altra banda de la ratlla, amb els francesos de París. Tastú es relaciona amb Torres Amat, col·labora en el seu *Diccionario...*, amb Joaquim Maria Bover i de Rosselló, amb Raynouard, Pròsper de Bofarull. El polígraf Jaubert de Paça ho farà amb Pròsper de Bofarull i altres estudiosos del País Valencià. L'actitud d'aquests erudits rossellonesos recorda la dels primers estudiosos catalans del segle XIX que mantenen una actitud de tebiesa envers la llengua catalana i les formes culturals pròpies. La correspondència que mantenen amb col·legues i gent del país, familiars, gairebé és tota escrita en castellà. Antoni de Capmany, Torres Amat, Joaquim Maria de Bover, Manuel Milà i Fontanals, Pau Piferrer, Marià Aguiló, capparens d'una nòmina més llarga –alguns són precursors de la Renaixença–, tampoc no creien gaire en la recuperació del català com a llengua útil, en una certa independència intel·lectual. Pocs d'aquests predicaven al seu temps l'exclusivitat de la llengua.

La Renaixença rossellonesa, si la podem qualificar així, perquè té molt poca repercussió social i política, porta mig segle d'endarreriment respecte la del Principat. El malaguanyat estudiós rossellonès Lluís Creixell la qualificava d'“extrasocial”. Mentre que l'erudició s'expressa exclusivament en francès, hi ha una represa de la creació literària

³ Carles BOSCH DE LA TRINXERIA (1887: 33) encara havia sentit predicar en català a les esglésies del Vallespir: “Dech fer observar que en tot lo Vallespir se predica en català per la senzilla rahó que la major part dels pagesos no entén lo francès. Lo català que's parla és quasi com lo nostre, és poca la diferència...”.

(poesia, prosa, teatre, literatura pietosa) a l'ombra dels Jocs Florals que se celebren a Barcelona, als quals, des de 1859, hi eren convidats els escriptors rossellonesos. Aquí s'hauria de valorar, durant el darrer terç del segle XIX, el paper que hi tenia l'Església, que assegurava una certa catalanitat intel·lectual, la influència reconeguda i l'impacte de la figura i l'obra de Jacint Verdaguer, amb les seves estades en aquests Comtats a partir de 1879, que, amb la publicació de *Canigó* (1886), dedicat “als catalans de França”, donava prestigi a la llengua. L'any 1889, Josep Tolrà el va traduir al francès. En 1884, *L'Atlàntida* fou també traduïda en aquesta llengua per Justí Pepratx. *L'Atlàntida* fa adonar-se a molts rossellonesos i francesos, occitans de bona voluntat, que el català era una llengua potent, dúctil i treballada, apta per a tots els recursos, que tenia una literatura amb consciència pròpia.

En aquest context destaquem la importància de les dues festes literàries celebrades a Banyuls (1883 i 1887), estudiades per BOVER (1990). Les classes dirigents franceses estaven ja molt francesitzades, la cultura catalana sense mitjans només podia arribar a sectors molt reduïts de la societat, amb una finalitat gairebé catequística, com a llengua oral en el teatre, a la trona, amb la cançó política patriòtica.

El precursor de la Renaixença rossellonesa seria el mestre d'escola Pere Courtais (1816-1888), autor del recull poètic *Flors de Canigó*, que intentava netejar la llengua de gal·licismes i treballava per incorporar la llengua moderna sota el motllo de la poesia. Anomenat l'*Homere roussillonnais*, Courtais demanava a Milà, en una carta de maig de 1868, un diccionari català per a refer el seu llibre premiat a Bésiers. Courtais, que cercava cançons rosselloneses per a Milà, serà el primer rossellonès que obtindrà un premi als Jocs Florals de Barcelona. Al Rosselló no s'observava el canvi de mentalitat que es començava a detectar a Catalunya entre 1833 i 1841, a favor de la recuperació de la pròpia identitat nacional, en el marc d'un regionalisme pacífic, de poca volada. De fet, no hi ha cap programa articulat, cap estament rossellonès no volia ni podia sostenir res. Paradoxes del destí, quan mor Alart (1880), alguna cosa es començava a moure. Lentament es desvetllava una tímida consciència rossellonesa.

4. LÍMITS DE LA PRESENT RECERCA

Em cal dir que, per raons cronològiques i d'espai atorgat, limito el període estudiat fins a 1900. L'excusa de les “Jornades” era conèixer millor la figura d'Alart i del seu entorn. Deixo de banda els noms i les aportacions de Joan Amade (1878-1949), de Pierre Fouché (1891-1967), de Lluís Pastre (1863-1927), de Josep Sebastià Pons (1886-1962), l'obra filològica dels quals analitzaré en una segona part d'aquest inventari. Durant el segle XX, fins arribar la primera Guerra Mundial, hi ha un desvetllament notable que pren un cert cos, a l'escalf del ressorgiment a França de les anomenades llengües regionals, però aquesta ja és una altra història. Recordo que Joan Amade va fundar la Societat d'Estudis Catalans (1906) i la *Revue Catalane* (1907-1921). En ocasió del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), l'erudit llenguadocià Raymond Foulché-Delbosc (1864-1929) va exposar el projecte de publicar les versions bíbliques catalanes conservades fins a la fi del segle XVI. A Catalunya destaco la creació de l'Institut d'Estudis Catalans (MASSOT 2005).

Vet ací una presentació panoràmica d'aquestes obres, els autors de les quals ordeno alfabèticament perquè el lector es faci una idea de la riquesa dels materials, dignes d'avaluar i d'estudi.

La collita, que sóc conscient mereixeria un estudi de conjunt més aprofundit i que avui tot just apunto i justifico, no és gens menyspreable, donaria per fer una tesi doctoral.

Deixarem constància del significat global d'aquestes empreses perquè quedin més ben dibuixades. La majoria són matèria d'escorcollament, molt circumscrites a l'erudició personal, que malauradament no van tenir una projecció social i cultural. Gairebé totes són tasques pendents. La majoria d'aquests autors i obres mai no han estat incorporats a les històries que sobre la llengua catalana trobem al mercat.

Intentaré ara agrupar les matèries, les realitzacions que ens són conegudes:

- Diccionaris i vocabularis redactats per Guillem Agel, Alart, Bonafont, Puiggarí, Tastú.
- Gramàtiques de Puiggarí, Saisset i Tastú.
- Històries de la llengua i de la literatura: Jaubert de Paçà, Cambouliu.
- Treballs de filologia sobre diversos temes i accents: Bosch de la Trinxeria, Gabriel Boxeda, Izern, Mattes, Antoni Puiggarí, Santol i Pierre Vidal.

Sobre els molts estudis de filologia catalana dedicats als autors i llibres del segle XIX, encara és de molt bon llegir la síntesi, el llarg treball de conjunt d'Antoni Maria Alcover que figura en l'edició de la *Gramàtica de la Llengua Catalana*, de Tomàs FORTEZA I CORTÈS (reedició de 2008, vol. I, a cura de Maria Pilar Perea).

5. ELS AUTORS

5.1 Guillem Joan Josep Agel Barrière (Tuïr, 1752-1832)⁴

Impressor i editor a Tuïr des de 1792. La seva figura ha estat reivindicada per ROCA (2007). Mestre de l'escola de Tuïr, col·leccionista i copista d'obres teatrals, impressor d'obres de teatre de l'escola neoclàssica en aquest poble. A la Biblioteca Episcopal del Seminari Conciliar de Barcelona es conserva un diccionari català, sense nom d'autor, que es podria datar del finals del segle XVIII. Aquesta obra, preparada ja per a l'edició, hauria estat redactada per un eclesiàstic rossellonès, el nom del qual desconec. Potser els esdeveniments de la Revolució Francesa n'impediren la impressió. A les guardes del manuscrit hi llegim el nom d'Agel. Tot fa pensar que aquesta peça formaria part de la col·lecció particular d'aquest mestre, sense oblidar tampoc que també era editor. D'aquesta peça se'n va ocupar GRIERA (1917). Encara que es basi en el *Gazophylacium* de Lacavalleria, tampoc n'és una còpia servil; caldria fer un estudi a fons dels articles perquè n'hi ha molts de relacionats amb el Rosselló.

5.2 Bernard Alart (Vinçà, 1824-1880)

Aquest arxiver, historiador i filòleg estudiat per FABRE DE LLARÓ (1880) i més modernament per COLON; SOBERANAS (1986: 208-210), RASICO (2002⁵, 2007), CASALS *et alii* (2002, 2003), MELCHOR *et alii* (2003), és considerat el més il·lustre dels erudits rossellonesos del segle XIX per la vàlua científica de la seva obra, ja sia en el camp de la histo-

⁴ Llegiu la seva biografia a BONET (2011: 22-25).

⁵ RASICO (377) transcriu aquesta opinió de Coromines: "La [obra] del gran arxiver, erudit i filòleg rossellonès [...] va estar sotmesa al control d'una ciència cartística, paleogràfica i lingüística de perfecte rigor, que trobaria ben pocs iguals en l'erudició europea del seu temps (1824-1880); em cal proclamar que, com a lexicòleg i dialectòleg, els seus coneixements i el seu mètode eren més avançats que els de la majoria dels seus coetanis de Montpeller-Tolosa i fins que els de París".

riografia, la numismàtica, l'epigrafia, la filologia, amb l'estudi dels trobadors,⁶ la toponímia catalanes. L'erudit canadenc Gulsoy el qualificava en una ocasió de filòleg de bases sòlides, amb molts coneixements lingüístics. Com a arxiver va fer inventaris detalladíssims (1877) de les sèries B i C dels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals. Tot-hom està d'acord que Alart fou el precursor de Joan Coromines en l'estudi de la toponímia de la Catalunya Nord, com a home avançat al seu temps en aquesta matèria pels seus treballs historicotoponímics. Va fer recerca acurada sobre els arxius, sense descuidar, però, els treballs de camp, la coneixença del lloc. Gràcies a la seva aportació es van donar a conèixer els escrits en català de l'efímer regne de Mallorca, conservats als Archives Départementales des Pyrénées Orientales, que Alcover no va arribar a buidar per al seu *Diccionari Català-Valencià-Balear*. De fet, feia l'esforçada tasca que Marià Aguiló i altres desenvolupaven al Principat. En l'epistolari editat d'en M. Milà i Fontanals, a cura de NICOLAU D'OLWER (1922-1932: 18; 1995), podem llegir, en una carta de 28.4.1875, d'Alart a Milà, com aquest darrer l'encoratjava a treballar pels estudis sobre la llengua catalana.⁷ Fou responsable de la *Revue des Langues Romanes*, entre 1872 i 1879. Alart també era membre de la Société Archéologique de Béziers, que admetia l'occità i el català en els seus concursos literaris. Des de 1851 era membre de la Societat Agrícola, Científica i Literària dels Pirineus-Orientals. El 16 de gener de l'any 1876 fou nomenat soci corresponent de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. El 26 de maig de 1873 fou nomenat "correspondant du ministère d'Instruction Publique".

Alart sostenia que el català, llavors llengua vulgar⁸ i encara patrimoni de les classes mitjanes del Rosselló, es distingia del territori del Llenguadoc per la preservació d'aquesta. El departament dels Pirineus Orientals incloïa aquestes dues realitats, que no s'havien de confondre en nom d'una supraregió fictícia.

L'any 1859 s'instauren els Jocs Florals de Barcelona. Es convocaven "com a record del passat, símbol del present, esperança per a la poesia i la llengua". En la celebració de 1868, Alart havia de representar el Rosselló, efemèride a la qual la Société no dedica ni una ratlla. A partir d'aquest moment, Alart deixa de formar part del comitè directiu. D'Alart en vam publicar (PRAT; VILA 2002: 401-403) la carta que va adreçar al comitè dels Jocs Florals de Barcelona. Alart, que es considera de nació natural francesa, creia que el català formava part del patrimoni històric de l'antiga Corona d'Aragó, una romanalla dels temps passats, però, que calia preservar.

D'entre les seves obres –una aportació immensa, realitzada amb els criteris científics del seu temps–, entre les quals hi ha molta documentació per espigolar sobre diversos aspectes, característiques de la llengua del Rosselló, la seva geografia històrica, destaquem:

Quelques chartes et privilèges de Villefranche-de-Confent, avec une dissertation de huit pages sur Marcevol, s. i., 1852, 32 p.

"Bérenger de Palazol (1150)", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 10 (1856), p. 56-66.

⁶ Berenguer de Palol, el més antic dels poetes catalans de nom conegut i obra conservada en romanç segons Riquer, natural de Palol, al costat d'Elna, ja fou estudiat per Alart: "Bérenger de Palazol (1150)", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 10 (1856), p. 56-66.

⁷ En una altra carta que Milà (NICOLAU D'OLWER 1922: 81, núm. 256) adreça a Bernat Alart (Barcelona, 16 de febrer de 1876), aquest li comenta: "Pochs són los nostres companys que hajan fet la centèsima part de lo que vós a favor de la llengua catalana".

⁸ "La llengua catalana és encara avui, tant als pobles com al camp, l'única llengua vulgar de les terres que abans constituïen els comtats del Rosselló i de Cerdanya [...]. És només per la llengua que el Rosselló es distingeix avui de l'antiga província del Llenguadoc una part de la qual es trova inclosa, amb el Rosselló, dins el departament dels Pirineus Orientals", dins l'article sobre Alart de RASICO (2003: 50).

“Géographie Historique des Pyrénées-Orientales”, dins el 12è *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, Perpinyà: Imprimerie de J. B. Alzine, 1859. A la p. 3 del capítol “Documents sur la géographie historique du Roussillon” llegim que Alart preparava en aquella època una *Topographie historique du département des Pyrénées-Orientales*, un diccionari, a instàncies del Ministeri de la Instrucció Pública: “Ce Dictionnaire topographique comprend pour chaque nom de lieu toutes les mentions qui s’y rapportent, puisées dans de documents publiés ou inédits [...] de manière a faire connaître l’histoire de chaque lieu et de chaque dénomination”.

Notes et documents historiques sur le département des Pyrénées-Orientales, Perpignan: Ch. Latrobe, 1867, 154 p.

Notices historiques sur les communes du Roussillon: première série, 2 vol. Perpignan: Ch. Latrobe, 1868, 275 i 201 p.

Entre 1872 i 1879 va publicar un recull d’articles de lingüística catalana a la *Revue des Langues Romanes*, que després va recollir en un llibre: *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*⁹... [suivi de *Etudes historiques et philologiques de la langue catalane. Diphtongaison de la seconde personne du pluriel des verbes*], Paris: Maisonneuve et Cie, 1881, 235-28 p.

Privilèges et titres relatifs aux franchises, institutions et propriétés communales de Roussillon et de Cerdagne depuis le XIe siècle jusqu’à l’an 1660, Perpignan: Ch. Latrobe, 1874.

Observations sur la langue du roman de Blandin de Cornouailles et Guillot Ardit de Miramar..., Montpellier: Société pour l’Étude des Langues Romanes; Paris: A. Franck, 1874, 32 p. (Publications de la Société pour l’Étude des Langues Romanes).

“Le Son catalan Ny”, *Revue des Langues Romanes* (1875), p. 446-451.

“Du passage de sz a r et d’r à sz en catalan”, *Romania* (1875), p. 466.

“Documents divers appartenant aux dialectes du Midi de la France (XIVe et XVe siècles)”, *Revue des Langues Romanes*, 22 (1877), p. 1-13. [Documents dels Archives Départementales des Pyrénées-Orientales.]

“Études historiques sur quelques particularités de la langue catalane”, *Revue des Langues Romanes* (1877), p. 109-132.

“Études sur l’histoire de quelques mots romans: Damejane. Rana. Ran. Randa. Ranar”, *Revue des Langues Romanes* (1878), p. 5-8; (1879), p. 15-28. [Sobretot al Rosselló.]

Cartulaire roussillonnais, Perpinyà: imp. Charles Latrobe, 1880, 125 p. [Recull d’articles apareguts a *La Semaine religieuse du diocèse de Perpignan*, anys 1878, 1879, 1880, 1884.]

Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne, Paris: Maisonneuve, 1881. [Són un conjunt d’articles apareguts abans a la *Revue des Langues Romanes*, publicats després de la seva mort. La sèrie de documents fou continuada per Pierre Vidal dins la *Revue des Langues Romanes*, 29-32 (1886-1888).]

Cartulaire roussillonnais, manuscrit, s. ll., segle XIX. [En aquesta obra, conservada a la Mediateca de Perpinyà, Alart hi va copiar uns 150.000 documents de manera parcial o sencers, provinents dels arxius rossellonesos, des de l’any 1860. L’any 1857, Alart havia estat nomenat “Commis d’inspection” a la prefectura dels Pirineus-Orientals, feina que li va permetre explorar a fons els arxius de tot el Departament. El seu immens cartulari, amb paciència encara es podria refer parcialment perquè no hi ha hagut pèrdues de documentació als dipòsits arxivístics rossellonesos durant la primera i la segona Guerra Mundial. Es tracta d’una obra de proporcions gegantines, 62 volums in 4º, de cap a 600 pàgines cadascun.]

⁹ En els *Documents sur la langue catalane* afirmava que el català que es parlava als Comtats del Nord derivava de l’antiga llengua romana, una mena de llengua pont. La llengua que es parla a Catalunya i al Rosselló es distingeix, però, de l’emprada al Llenguadoc i al País de Foix: “La langue vulgaire parlée encore aujourd’hui en Roussillon, et employée dans les actes publics, comme langue officielle ou administrative, depuis le milieu du XIVe siècle jusqu’au mois de mai 1700, n’est autre chose qu’une des branches dérivées de l’ancienne langue romane” (p. 6). “C’est que, depuis le IXe siècle jusqu’au XVIIIe, la langue vulgaire parlée en Catalogne présente les rapports plus intimes et d’identité la plus complète avec celle du Roussillon, et qu’elle se distingue en beaucoup de points des idiomes du Languedoc et du pays de Foix” (p. 7).

Essai de dictionnaire historique de la Langue Catalane, manuscrit, s. ll., segle XIX, 8 vol., paper, 33 cm. Biblioteca Municipal de Perpinyà.

Altres articles puntuals sobre la figura i obra d'Alart han estat publicats per BUJON (2001: 23), CATAFAU; ESCUDERO (2002), RIFA; TEISSEIRE-DUFOUR (2004).

5.3 Josep Antoni Bergnes (?)

Collecció de proverbis, maximes y adagis catalans escullits per en Bergnes, Perpinyà: impr. A. Julià, 1882, tercera edició, 34 p. Vegeu la ressenya, sense signar, de l'obra de GOMIS (1886: 220).

5.4 Jaume Boixeda (1837-1898)

Clergue i poeta, fabulista. En 1872 fou nomenat professor de retòrica a la institució Saint-Louis-de-Gonzague a Perpinyà. Va publicar a la *Revista Catalana* de Barcelona (any I, quadern IV, abril de 1889, p. 173-178), amb la col·laboració de Carles Bosch de la Trinxeria i P. Puiggarí: "Mots catalans d'etimologia grega".

5.5 Josep Bonafont (el Soler, 1854 – Ille de Tet, 1936)

Vicari d'Arles del Tec, escriptor. Fou el poeta més ben dotat del Rosselló. Va deixar inèdit un diccionari català, avui per avui perdut, i un refranyer. En 1884 va publicar *La Garbera Catalana*, una antologia reivindicativa, la primera, de la literatura catalana al Rosselló. Fou un dels fundadors de la Société d'Études Catalanes. *La Garbera* duu també un pròleg molt interessant de mossèn Boher, en el qual reconeix "l'influence sociale de la Catalogne" en el redreçament literari i lingüístic al Rosselló.

5.6 Carles Bosch de la Trinxeria (Prats de Molló, 1831 – La Jonquera, 1877)

Narrador i novel·lista, membre de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques, bon coneixedor de les contrades pirinenques, estudiós preocupat –una mena de "croat de la causa"– per la pervivència del patrimoni, la llengua i la cultura catalanes als Comtats del Nord.

"Lo renaixement literari regional d'Europa", *La Renaixensa. Diari de Catalunya* (16.VII.1887), p. 4158-9; reproduït a *Lo Somatent*, II, 289 (20.VII.1887), p. 1.

"La llengua catalana en lo Baix Rosselló", *La Renaixensa*, XVIII (1888), p. 233-236.

"Estudis de ortografia catalana. Dels plurals femenins en *es* y en *as*", *La Renaixensa*, XIX (1889), p. 145-160.

"Alguns mots catalans d'etimologia grega", *Revista Catalana*, any 1, quadern IV (abril de 1889), p. 173-178.

"Alguns noms usats per nostres montanyesos ab llur explicació", *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana*, XII (1890), p. 226-235.

"400 aforismes catalans", *La Renaixensa*, XX (1890), p. 193 i seg. És una ressenya del llibre de J. C. Amat (1572-1640).

5.7 Francesc Cambouliu (Palaldà, 1820 – Montpellier, 1869)

Erudit, professor de literatura antiga a les facultats d'Estrasburg i de Lletres de Montpellier, romanista important. És dels pocs professors que va explorar el patrimoni català com a tema de recerca. Fou impulsor de la creació de la Société pour l'Étude des Langues Romanes, en 1869, de la qual fou el primer president. En 1878, la Société des Langues Romanes va obtenir permís per a la creació en la facultat de Lletres de Montpellier d'una càtedra de Llengües i literatures romanes, sota la responsabilitat de Camille Chabaneau. Aquest fet modificà la visió que existia sobre l'estudi de les llengües romàniques, la superació del llemosinisme.

L'any 1878, la Société des Langues Romanes organitzava les festes del “Cant del Llatí”, on el provençal i el català també hi tenien cabuda. Cambouliu sustentava que la llengua i la literatura catalanes no estaven supeditades, no eren cap projecció de l'occitana; separa clarament aquestes dues realitats. En el seu *Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) contestava les opinions de Charles-Claude Fauriel,¹⁰ catedràtic de la Sorbona, i de Jean-Simon de Sismondi (Ginebra, 1773-1842), defensant el criteri que la llengua catalana i la seva literatura eren independents de qualsevol imitació estrangera.¹¹ En aquest camp, Cambouliu desconeix, però, l'aportació del polígraf Jaubert de Paçà, autor d'una de les primeres obres sobre el gènere. BERNAT (2009) ha avaluat la transcendència d'aquesta obra, que s'avança, en alguns punts, al que més endavant defensarà Milà i Fontanals. Encara que ja donés per morta la literatura catalana perquè no creia que tingués projecció de futur, és dels pocs que, en aquell moment, valorava l'aportació dels poetes catalans dels segles XVI i XVII. Més que plantejar-se una història sencera, en aquest *Essai* Cambouliu volia assenyalar la singularitat de la llengua i la literatura catalanes, allunyades de les tesis llemosinistes. En aquests estudis no esmenta, però, la *Gramàtica* de Pere Puiggarí. Encara que mal documentats, sabem que va fer viatges per Catalunya a la recerca de documentació.¹² En les seves obres reconeix el mestratge d'Alart, demana a aquest estudiós que redacti “un bon dictionnaire géographique de la contrée. Je saisisrai cette occasion pour l'engager vivement, au nom de la science, à entreprendre, au plus tôt ce travail”. Cambouliu també va fer estudis sobre els límits de la invasió cèltica i d'etimologia catalana. Deixà escrites tres novel·les en francès.

Essai sur l'histoire de la littérature catalane, 1 vol., París: Durand, 1857, 70 p.

Essai sur l'histoire de la littérature catalane. [Segona edició augmentada de la comèdia de *La glòria d'amor* de fra Rocaberti *et d'un nouveau fragment de la traduction catalane de Dante*, París: Durand, 1858. N'hi ha traducció catalana: *Historia de la literatura catalana antiga: aplech d'estudis per la seva formació*, Barcelona: Impr. Artur Suárez, 1910, VIII-363 p. Es tracta de la primera història de la literatura catalana escrita en francès. Al llarg de les seves pàgines esmenta les obres de Puiggarí, de Milà i Fontanals, de Torres Amat, Capmany, Villanueva, Bofarull,

¹⁰ Charles-Claude Fauriel (París, 1772- 1844), historiador, lingüista, professor de literatura a la Sorbona, va deixar inèdita una *Histoire de la poésie provençale*, que fou publicada l'any 1846. Estudiós de l'occità i del castellà, entre altres llengües, va rebre l'encàrrec de Guizot de publicar i traduir el text provençal de la *Histoire en vers de la Croisade contre les hérétiques Albigeois* (1834) per a la col·lecció de “Documents inédits sur l'histoire de France”.

¹¹ “La littérature catalane a subi l'influence de la Provence et de l'Italie dans une proportion plus forte peut-être que le reste des littératures de l'Europe; mais elle a eu son fonds à elle, indépendant de toute imitation étrangère, et procédant directement du caractère national” (*Essai sur l'histoire...*, p. 5).

¹² “Dans un voyage que j'ai fait tout récemment en Catalogne, pour y découvrir, s'il en restait encore apres tant de siècles, quelques vestiges des habitants primitifs du sol”, dins *Note sur les limites méridionales de la Celtique...*, p. 1 i 2. En una nota a peu de pàgina (p. 7) té un record per Alart: “Il est à regretter que M. Alart, qui a longuement étudié le Roussillon, n'ait pas encore songé à tirer parti de ses connaissances pour rédiger un bon dictionnaire géographique”.

Ximeno, Latassa, Mayans i Siscar, Fuster, etc. “Nous serions heureux de rendre ce pieux hommage à la patrie de nos ancêtres, à la langue de notre enfance” (p. 83).]

Recherches sur les origines étymologiques de l'idiome catalan (Premier mémoire), par M. F.-R. Cambouliu, Montpellier: impr. de Boehm et fils, 1863, 27 p. (Extrait des *Mémoires de l'Académie des Sciences et Lettres de Montpellier*, 1859-1863, p. 487-504). [Hi ha també publicada una *Deuxième Mémoire*, p. 1-11. En aquest estudi, Cambouliu esmenta l'obra de M. Diez, *Etymologisches Wörterbuch*, intentarà explicar històricament la formació de l'idioma català a partir del seu vocabulari i la gramàtica. Fa una anàlisi dels elements grecs, llatins, celtics, gòtics. En el capítol II, estudia els mots catalans d'origen grec. Caldria contrastar, però, aquestes etimologies. Afirmava: “Personne n'ignore aujourd'hui les précieuses lumières qu'on peut tirer de la philologie, pour la solution des problèmes historiques” (p. 2).]

5.8 Abbé Claret (?)

Aquest capellà, sobre el qual no podem aportar cap dada biogràfica, defensava en una efímera revista rossellonesa que propugnava un romanticisme d'arrel catòlica, que el català, un idioma llatí ben codificat, era l'ancestre de l'occità, que va donar vida a la llengua dels trobadors. El català fou el primer dels idiomes llatins, que va conquerir el migdia de França. En creure que el jurament de Strasbourg era redactat en català, aquesta llengua va influir en la primitiva francesa, es va estendre cap al nord de França. A propòsit de la intervenció de l'abbé Claret en aquesta publicació, surt a escena un altre abbé S. (pseudònim sense identificar, potser el mateix Claret?) que argumenta i publica a favor del valor de la nostra llengua i cultura uns versos de “La Pàtria” d'Arribau.

“Lettre”, *La Revue des Pyrénées-Orientales*, I (maig 1842), p. 59.

“Origine de la langue catalane”, *La Revue des Pyrénées-Orientales*, I (maig 1842), p. 75.

5.9 M. Izern (?)

El gener de 1837, un erudit rossellonès de cognom Izern va presentar a la Société Philomatique, antecessora de la Societat, una memòria, avui perduda, sobre l'origen del dialecte rossellonès, una branca d'una hipotètica llengua romana. La notícia fou recollida al *Journal des Pyrénées-Orientales* de 28 de gener de 1837 (p. 16). Sobre aquest dialecte, l'anònim cronista de la publicació afirmava: “Contrairement à l'opinion, généralement adoptée, M. Izern n'admet pas que ce dialecte dérive du catalan; il pense qu'il doit son origine à la langue romane et qu'il existait déjà dans notre contrée lorsque l'usage du catalan y fut introduit dans les actes publics. Il cite à l'appui une longue série de mots qu'il fait dériver du latin, du languedocien, et du celte” (BERJOAN 2011: 80).

5.10 Jean Mattes (1809-1891)

Com succeïa sovint, aquest mestre utilitzava el català com a coixí pedagògic per aprendre la llengua francesa, com també es feia a Catalunya en relació amb la llengua castellana. Va deixar un llibre de text, una obra pedagògica, de la qual se'n conserven dues edicions, la segona molt ampliada, que encara s'ha d'avaluar:

Leçons pratiques de grammaire faites à l'école d'adultes de Perpignan dans lesquelles l'orthographe d'usage est enseignée au moyen de la langue catalane, Perpinyà: J. B. Alzine, 1844, VIII-191 p.

Leçons pratiques de grammaire faites à l'école d'adultes de Perpignan dans lesquelles l'orthographe d'usage est enseignée au moyen de la langue Catalane, Perpinyà: J. B. Alzine, 1866, VIII-492 p.

5.11 Amadeu Pagès (Estagell, 1865 – Le Grand Pressigy, 1952)

Filòleg i erudit. Deixeble de Morel-Fatio. La seva tesi *Introducció a l'edició crítica de les obres d'Ausiàs March*, fou publicada per l'IEC el 1912. Va participar en el primer Congrés de la Llengua Catalana.

Jordi RUBIÓ (1953), que va escriure una necrològica d'Amadeu Pagès, entre altres coses afirmava: "Era rosselloní i havia nascut a Estagell. Sempre, però, em parlà i escriví en francès. En una lletra al meu pare, de l'any 1889, s'excusava de no haver-la redactada en català: 'C'est une inadvertance dont je me garderai une autre fois, car vous savez combien j'aime la langue catalane, soit ancienne, soit moderne, et je crois que la meilleure façon de l'aimer, est encore de l'écrire'. La coneixia bé, la llengua, i probablement fou per aquest motiu que Morel-Fatio l'encaminà vers la vella literatura catalana, quan fou deixeble seu a l'École des Hautes Études". L'edició crítica de les poesies d'Ausiàs March (1912-1914) és tota una lliçó de filologia.

En un article que va publicar en un diari local de Perpinyà, del segle XIX, que en aquest moment no tinc a mà, en haver-lo traspaperat, recordo que, després de cantar les excel·lències de la nostra llengua, es manifestava contrari a la utilització com a llengua viva de relació i de cultura al Rosselló.

5.12 Francesc Jaubert de Paçà (1785-1856)

Aquest polígraf rossellonès, especialista en temes hidràulics, nascut a Paçà, que mantingué correspondència amb erudits de València i de Catalunya (SAQUER 1998a) és dels pocs que en aquella època creien en el concepte unitari de la llengua. És dels primers que s'acara amb aquest problema, que nega les tesis de Raynouard. L'any 1824 va publicar *Recherches historiques sur la langue catalane* (París: Société Royale des Antiquaires de France, 1824) (PRAT; VILA 2000). Jaubert, que desconeix l'obra de Llull, situa la màxima esplendor de la llengua catalana al segle XV, valora les obres de Francesc Vicenç Garcia, té coneixença de l'edició del diccionari de Bellvitges (1801) i de la gramàtica de Ballot (1814). A la fi del llibre publica una crestomatia amb textos catalans des del segle X fins al XVIII. Des de 1814 fou membre corresponent de l'Académie des Sciences. Com a membre que era de la Société Royale des Antiquaires de France, mantenia bona sintonia amb els acadèmics i romanistes de la capital.

En un manuscrit conservat a la Biblioteca Municipal de Perpinyà, *Notice sur la langue catalane ou romane* (núm. 186) (PAYROU; VILA 1988-1989), accepta la situació del català al Rosselló en el moment que li va tocar de viure, com a matèria d'estudi només per a lletraferits ociosos. No s'ha estudiat encara el ressò que tingueren els seus estudis sobre els seus contemporanis rossellonesos. Jean MATTES (1858) en va publicar una de les primeres notes biogràfiques. L'any 2016, l'arxiu i la biblioteca de Jaubert de Paçà fou venut a París en pública subhasta. Fou adquirit pels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, encara que en l'actualitat per temes d'inventari el fons no és consultable.

5.13 Josep Jaubert de Reart (Pontellà, 1792-1836)

Historiador, arqueòleg afeccionat. Té publicats alguns treballs sobre folklore i la llengua dels gitanos rossellonesos. Membre de la Societat Filomàtica de Perpinyà, després Société Agricole. Té nombroses col·laboracions al *Publicateur du département des Pyrénées-Orientales*.

5.14 Justí Pepratx (Ceret, 1882 – Perpinyà, 1901)

Tenia el sobrenom de “Pare de la Renaixença catalana”. Més que un creador important, fou un competent i reconegut activista cultural. Des de 1879 era membre de la Société des Langues Romanes. En 1884 fou nomenat mantenidor dels Jocs Florals de Barcelona, representant de la Société Agricole. Era membre corresponent de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Traductor de Verdaguer,¹³ de *L'Atlàntida* (1884 i 1898), de la qual es feren vuit edicions entre aquests anys. Té alguns treballs de divulgació sobre dialectologia rossellonesa:

Bouquets de proverbes, maximes, refrains et adages catalans choisis et mis en quatrains = Ramellets de proverbis, maximas, refrans y adagis catalans, escullits y posats en quartetas per..., Perpinyà: Imp. Charles Latrobe, 1880, 172 p.

“Comparaisons populaires les plus usitées dans le dialecte catalan-roussillonnais”, *Revue des Langues Romanes*, 20 (1881), p. 286-289.

“Tableau des noms géographiques employés dans l'idiome catalan avec leur signification française et latine”, *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales* (1881), p. 295-299.

La Renaissance des lettres catalanes. Discours partie en français, partie en catalan, prononcé à la fête littéraire de Banyuls-sur-Mer le 17 juin 1883, Perpinyà: Imp. de Ch. Latrobe, 1883, 20 p. [Vegeu els treballs de SÈBE (1902) i de DESSEGE (1967-1968).]

5.15 Pere Puiggarí (Perpinyà, 1768-1854)

Oncle de Carles Bosch de la Trinxeria. Historiador, gramàtic i erudit (POISSON 1987 i MORER 1856), estudiós de l'obra del trobador Guillem de Cabestany. Dedicat a l'ensenyament, fou professor d'humanitats i de retòrica del Col·legi de Perpinyà, del qual fou responsable. Fruit d'aquesta experiència com a pedagog, escriví diverses obres per a aprendre el castellà i el català. Va editar de nou la *Grammaire espagnole-française* de P. N. Chantreau (1841). Sabem que coneixia el diccionari de Lacavalleria. En la seva gramàtica catalana per a francesos, escrita als 84 anys, ben documentada per al seu temps, insereix l'“Oda a Barcelona” del Gaiter del Llobregat. També hi va incloure una traducció seva del *Somni d'Athalie* de Racine. Discuteix també la normativa que hi havia a l'època sobre els verbs “ser” i “estar”. Va deixar inèdit un diccionari català / francès, francès / català, que era com un complement a la seva gramàtica, un microfilm del qual es pot consultar a la Biblioteca Municipal de Perpinyà. Aquesta obra encara és per estudiar.

Dictionnaire catalan-français et français-catalan, primera part, manuscrit, s. n., segle XIX, col·lecció particular, ms. E10 BOB 173. *Dictionnaire catalan-français et français-catalan*, segona part, manuscrit, s. ll., s. n., segle XIX, microfilm a Biblioteca Municipal de Perpinyà.

¹³ Un altre traductor de Verdaguer, Josep TOLRÀ DE BORDAS, va escriure un article en defensa de la llengua: “La langue catalane”, *L'Esperance* (16-20 de juny 1882).

Grammaire catalane-française, à l'usage des français, obligés ou curieux de connaître le catalan, des linguistes et des amateurs de la langue romane, par M. P. Puiggari, Perpignan: J.-B. Alzine, 1852. [Edició fascímil: *Grammaire catalane-française à l'usage des français obligés ou curieux de connaître le catalan, des linguistes et des amateurs de la langue romane*, par M. P. Puiggari..., Nîmes: C. Lacour ed., 2001, VIII-134 p.¹⁴ Antoni Maria Alcover considerava que aquesta era una obra “ben curta, però feta amb esment i ben apreciable” (FORTEZA 2008: 103).]

Leçons de langue espagnole... par Pierre Puiggari, Perpignan: J. Alzine, 1809, in 8°, XX-214 p.

El Novísimo Chantreau, ó Arte de hablar bien francés, gramática compuesta por D. Pedro Nicolas Chantreau, y ahora... emendada y en gran parte refundida por D. Pedro Puiggari... y en lo tocante a la parte castellana corregida por F. M. F. P. Y. M. M..., Perpiñán: J.-B. Alzine, 1841.

Recull de faules i poesies, manuscrit núm. 251 de la Biblioteca Municipal de Perpinyà.

5.16 Antoni Puiggari (Perpinyà, 1815-1890)

Nebot de Pere Puiggari. Amic de Jaume Collell, coronel de l'exèrcit a Perpinyà, coneixia diverses llengües (BRUTAILS 1891b; FORTEZA 2008: 103). Es va dedicar a l'arqueologia local, a la filosofia i la gramàtica. Copià els ploms descoberts l'any 1845 Banys d'Arles, que foren publicats en 1847 (GUITER 1956; RIMBAULT 2012). Es tracta del sorotàptic que defensava COROMINES (1976: 142-216),¹⁵ amb el qual relacionava qualsevol etimologia d'origen incert. Té articles manuscrits per avaluar sobre “Le pluriel féminin catalan”, “L'interjection catalane: carail”. La donació del fons Puiggari (2013) als Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals de Perpinyà permetrà, més endavant, poder consultar aquests originals inèdits, dels quals n'hi ha molts que tenen interès filològic.

5.17 Albert Saisset, pseudònim “Un Tal” (Perpinyà, 1842-1894)

Poeta que va escriure una obra poètica, monòlegs dramàtics, faules humorístiques (GALLART 1994), amb un català de grafia molt afrancesada. Sostenia l'opinió que el català era una llengua popular, només apta per a una poesia vulgar. Segons el professor Jean Amade, aquest poeta havia fet molt de mal a la llengua catalana. Fou autor d'una *Grammaire catalane* (1894), poc avaluada i blasmada per FORTEZA (2008: 111), contemporània de Fabra; és descriptiva: “[le catalan] demeuré à l'état de la langue populaire [...], il ne saurait avoir la prétention de s'adapter à toutes les branches des connaissances humaines”. Sobre aquesta obra, Antoni Maria Alcover va deixar escrit: “Fa pocs graus l'aiguarden gramatical d'en Saisset. Ho demostren dues coses: 1^a El concepte magríssim que tenia de la virtualitat del català, suposant-lo impotent per adaptar-se a totes les branques del sebre humà... [...] 2^a La perversa ortografia que introduí, vertaderament atentatòria a la dignitat de la llengua, prescindint en absolut de tota tradició literària catalana [...]”.

Grammaire catalane suivie d'un petit traité de versification catalane, s. n., 1894, 93 p. [Lluís Creixell a l'enraonada opinió que obre el seu *Diccionari bàsic francès-català* (1989), afir-

¹⁴ La gramàtica d'en Puiggari fou anterior a la de Bofarull i Blanch, escrita en castellà, de 1867.

¹⁵ Joan Coromines, en el seu llibre *Entre dos llenguatges* (1976: 142-216), “Els ploms sorotàptics d'Arles”, donava informacions i valorava aquesta troballa, sovint contestada per altres investigadors. El mestre, quan no sabia l'etimologia d'algunes paraules problemàtiques de les llengües romàniques de la península Ibèrica, ho atribuïa al sorotàptic, una llengua lígur del nord d'Itàlia. Es tracta d'unes tauletes de plom, del segle II aC, amb inscripcions, avui desaparegudes, trobades en aquesta població al segle XIX per A. Puiggari. Els ploms contenien invocacions en llengua lígur, amb introduccions rituals en llatí vulgar.

mava que “Un Tal” tenia de la llengua una visió “patuesejant”, mentre que la gramàtica d'en Puiggarí té un enfocament històric i lingüístic correctes.]

5.18 Josep Santol (Ceret, 1853 – ?)

Josep Santol va publicar l'*Essai sur la langue catalane*, un estudi sobre la prehistòria de la nostra llengua que ha passat del tot desapercbut en les monografies publicades sobre la història d'aquesta disciplina. Aquesta col·lecció d'articles foren editats per l'abbé Santol, amb pseudònim, un erudit rossellonès, a la revista perpinyanenca *L'Esperance*, durant l'any 1883.

Les úniques dades que he trobat sobre la figura humana de mossèn Josep Santol, les he copiat d'una petita nota bibliogràfica, “Figure de prêtre catalan. L'abbé Santol”, redactada per “Le Parisien” (Chanoine Poulin, de la Croix).¹⁶ Josep Tomàs Pau Santol va néixer a Ceret el 10 de maig de 1853. Va viure més de 30 anys a París. El 6 de maig de 1870 fou ordenat capellà. Abans de la seva ordenació, era professor de la institució Sant Lluís Gonzaga. El 17 de febrer de 1879, el nomenaren vicari de Banyuls de la Merenda. Des de l'1 de febrer de 1883 ocupà aquest càrrec a Cervera, on féu una gran tasca apostòlica. Malauradament, no he aconseguit trobar cap mena d'informació sobre la seva formació intel·lectual. El seu *Essai sur la langue catalane*, el va publicar per articles a la revista *L'Esperance* durant el període 19 de juny – 3 d'agost de 1883, amb el pseudònim “Rajah de Times”. Santol és autor també d'altres treballs¹⁷ que consignem en nota a peu de pàgina, cap d'ells relacionat amb el tema de la llengua, si exceptuem un article dedicat als goigs catalans.

5.19 Josep Tastú (Perpinyà, 1787 – París, 1849)¹⁸

Impressor i filòleg. Arruïnat pels negocis de la impremta, des de 1830 es va dedicar a la filologia romànica. De 1833 a 1837 va col·laborar en el *Lexique roman* de Raynouard, un dels capdavanters de la Renaixença occitana, amb qui mantingué correspondència¹⁹ (PAGÈS 1888 i 1902). Tampoc no va oblidar els lligams amb els erudits rossellonesos del moment. S'escrivia amb romanistes de l'escola francesa: Raynouard, Buchon, Fauriel. “Ce qui me révolte c'est l'ignorance où l'on est ici de nos richesses catalanes”, deia en una ocasió. Raynouard considerava com a patuesos la llengua valenciana i mallorquina, creia que el català era un apèndix o una derivació de la llengua occitana (provençal). En canvi, Tastú defensava el català com una llengua independent, valorava el seu ric passat,

¹⁶ *Revue Historique et Littéraire de Perpignan* (27.1.1923), p. 78-79.

¹⁷ *De l'industrie et du commerce en Roussillon durant le Moyen-Age. La vigne*, Ceret: Imp. de L. Roque, 1893, 32 p. A la revista *L'Esperance*, amb el pseudònim “Rajah de Times”, va publicar els següents treballs: “Aspect physique des P.O. Formation hydraulique: la flore de nos montagnes, la faune de nos montagnes” (11-13 de desembre de 1883); “À propos de l'usine de dynamite de Paulilles” (4-15 de febrer de 1882); “Les foies pascales en Roussillon” (27 de març – 6 d'abril de 1883); “Essai monographique sur le pont de Cèret” (10-17 de novembre de 1883); “Le Courier de Cèret” (p. 133-137 de 1883); “Les goigs catalans” (15-18 d'abril de 1882); “Le laboratoire de zoologie marine de Banyuls-sur-Mer” (25-31 de gener de 1882); “Essai monographique sur la Tour de Madeloc” (12-21 de febrer de 1883).

¹⁸ Jacint Verdaguer, en el “Recort necrològic de Rubió y Ors” de 1902, reconeixia la personalitat de Josep Tastú en la “defensa de la nostra llengua”. L'any 1844, Tastú i el Gayter planejaven publicar materials sobre l'antiga literatura provençal.

¹⁹ En una carta de Tastú a Raynouard de l'any 1833, aquest li confessa: “Jo he vist que podria compondre y treure a llum, si Deu'm do pa y vida: [...] un diccionari català y francès, com may fon fet y que falta en terras catalanas” (CREIXELL 1989: 9).

copiava i antologava textos que anaven des dels trobadors fins arribar als segles XVII, XVIII i XIX, a més de materials històrics diversos. Preparava una edició crítica de la poesia d'A. March, de poemes vallfogonescos. Tastú posseïa un bon arsenal d'obres lexicogràfiques: els diccionaris de Pere Torres (1683), de Lacavalleria (1696), el Nebrissensis (1560), un d'Onofre Pou, etc. La majoria de les seves recerques no van sortir de l'àmbit manuscrit i per això no tingueren cap ressò. L'any 1833, una fita històrica, tradueix al català *Los contrabanders* d'en Béranger, un autor molt popular en aquell temps.²⁰

Tastú fou col·laborador en els repertoris bibliogràfics de Torres Amat i de Joaquim Maria Bover. Era amic de Pròsper Bofarull i de Joaquim Rubió i Ors. Els proporcionava materials rossellonesos i catalans de la Biblioteca Nacional de París. Fou membre corresponent de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. L'any 1833, mentre Aribau publicava la famosa "Oda a la Pàtria", Tastú editava *Los contrabanders*, imitació en "llengua romano-catalana" del poema del mateix títol de P. J. Béranger. George Sand fou autora del celebrat *Un hivern a Mallorca*. Josep Tastú, que llavors vivia a París, va assessorar aquesta dona de lletres sobre diversos aspectes de la cultura a l'illa, a partir de les seves recerques efectuades a Catalunya i Mallorca durant l'any 1837.

Bona part de l'arxiu Tastú es conserva a la Biblioteca Mazarina de París. Amadeu Pagès, que fou el seu marmessor, inventarià altres materials que no figuren en aquesta biblioteca; avui la seva procedència és ignorada. Vegeu el seu treball "Notice sur la vie et les travaux de Josep Tastu" (PAGÈS 1888).²¹

Tastú fou autor d'una *Grammaire Cathalane* (FORTEZA 2008: 100; CREIXELL 1987), la primera gramàtica catalana publicada en francès, malauradament encara inèdita, que va deixar enllestida pels volts de 1840 i té com a model la novedosa, en aquell temps, gramàtica d'en Ballot. No es tracta d'una pura traducció, Tastú l'enriqueix, hi treballa més la morfologia que la sintaxi; oferia l'obra, en senyal d'amor, a tots els amants de les llengües meridionals. Com afegeix Creixell, Tastú representava l'esperança frustrada. L'obra s'amplià amb una crestomatia de fragments escollits dels vells autors catalans.

5.20 Pere Vidal (Sant Pau de Fenollet, 1848 – Perpinyà, 1929)

Bibliògraf i historiador, director en cap de la Biblioteca Municipal de Perpinyà, catalogador del fons d'incunables d'aquesta entitat (CALMETTE 1907). En 1876 conegué J. B. Alart, que l'orientà en les seves recerques filològiques i històriques. Pere Vidal fou un defensor convençut de la llengua²² i la cultura catalanes, sempre des d'una òptica histo-

²⁰ CREIXELL (1989: 10): "Traduir al català Béranger, autor popularíssim i de fama [...] era un xic d'atreviment, traçar perspectives originals, suggerir a l'idioma les senderes de l'actualitat, de la voga literàries". Vegeu PRAT; VILA (2004).

²¹ Segons aquest editor de March, Tastú va deixar: *Essais sur le langage moderne du Roussillon; Variations sur le langage catalane*. També havia acabat un vocabulari ornitològic, llatí, català, francès. A més: Notes per a un *Glossaire catalan castillan*, Biblioteca Mazarina de París, reg. 48665. Un manuscrit de Joaquim Sanelo fou adquirit per Josep Tastú i és a la Biblioteca Mazarina de París. Joseph Gulsoy en va fer l'edició: *El diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*, Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura, 1964, 552 p. Amadeu Pagès, en la seva edició de *Les Obres d'Auzias March* (I, Barcelona: IEC, 1912, p. 74), en parlar del vocabulari de Resa, afegia: "Ha sigut copiat apart, com ens ho fa saber Torres Amat, y adhuc a mitjans del XIXè segle, reimprès per cura de Josep Tastú. Aquesta reimpressió, de la qual hem trobat alguns exemplars sense enquadrar en els papers del valent catalanista francès, no va ser posada a la venda. Un dels exemplars havia estat anotat en vista del diccionari català-francès que preparava. Vegi's la nostra *Notice sur la vie et les travaux de Jh. Tastu*, p. 32. Torres Amat, *Dic. Crit.*, p. 363".

²² Vidal va posar pròleg a la segona edició de la *Grammaire catalane française...* de P. Puiggarí, Perpinyà: Barrière et Cie, 1910.

ricista, va treballar sobre la majoria d'elements simbòlics i materials del passat: el folklore, la llengua, els monuments, la geografia, etc. Va escriure contes en català, amb pseudònim. La seva formació musical l'esperonà a editar els cants musicals, el *Cançoner català de Rosselló i Cerdanya*, en 5 volums. En el primer (*Corrandes*, Perpinyà: Libraire A. Julià, 1885) comentava en el pròleg una idea que també subscrivien i repetien els seus companys de generació. El ressorgiment del català com a llengua de cultura i de relació era políticament incorrecte: “De l'autre côté des Pyrénées, la renaissance des lettres catalanes a pris une tournure qui est propre à la Catalogne; nous voyons cette renaissance avec joie, mais nous sommes persuadés, pour notre part, qu'elle serait parfaitement impossible, et, en tout cas, inutile et impolitique de ce côté des monts”. L'any 1910, a iniciativa de Pere Vidal, surt la segona edició de la *Grammaire catalane* d'en Puiggarí (1852).

“Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne (de 1311 à 1380)”, *Revue des Langues Romanes* (1886-1888).

“Le mot ‘quer’ et ses dérivés”, *Bulletin Historique et philologique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques* (1884), p. 34 i seg.

“Mélanges d'histoire, de littérature et de philologie catalane”, *Revue des Langues Romanes* (1888-1889). [Tiratge a part a la Biblioteca Municipal de Perpinyà. P. 5-11: “Une bibliothèque lulienne à Perpignan vers 1435”; p. 11-20: “Note sur l'ancien théâtre catalan, à propos d'un fragment de mystère du XIVe siècle”; p. 20-22: “Exercice de vers des dernières années du XIVe siècle”; p. 22: “Fragment de poésie de la fin du XIVe siècle”; p. 22-23: “Cant d'amor”; p. 23-24: “Canso”; p. 25: “Paraphrase profane du cantique de Siméon”; p. 26: “Cobla esparsa”; p. 27-30: “Paraphrase du Pater Noster”; p. 30-31: “Feuillet d'un manuscrit des premières années du XIVe siècle”; p. 31: “Fragments d'un almanach de la fin du XIVe siècle”; p. 32-50: “Nouvelle note sur l'ancien théâtre catalan à propos d'une représentation de ‘La Presa del Hort’ à Banyuls dels Aspres le 21 octobre 1888”; p. 50: “Costume des acteurs qui doivent jouer dans la tragédie sacrée de saint Vincent”.]

Notice sur la vie et les travaux de Julien-Bernard Alart ancien archiviste des Pyrénées-Orientales, Perpignan: Ch. Latrobe, 1896. [Extret del *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, XXXVII, p. 87-203.]

Questions de langue et de littérature catalane: Une querelle scientifique, Perpinyà: Imprimerie Joseph Payret, 1903. [Extret de la *Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon* (1903), p. 327- 339.]

“Contribution au *Diccionari de la llengua catalana*”, *Ruscino* (Perpinyà), I (1911), p. 142-150, 298-306, 613-622. [Són 80 cèdules de la lletra A, com a resposta a la “Lletra de convit” d'Antoni Maria Alcover.]

“Sources narratives locales en langue catalane”, *Ruscino* (Perpinyà), 1 (1911), p. 58-98; 2 (1911), 254-267; 3 (1911), 394-405; 4 (1911), 600-612; 5 (1912), 267-334.

“Les Catalans et les pays de langue catalane”, *Ruscino* (1913), p. 257-275.

6. TESI FINAL

Durant el segle XIX, el català del Rosselló era ja una llengua oral molt deturpada, de relació comercial i familiar, arraconada socialment, que arribava només a una minoria intel·lectual. El problema del comportament lingüístic al Rosselló, per dir-ho d'una manera, feia anys i panys que s'arrossegava. En el pròleg de *la Tragèdia dels sants Sixto, Llaurens, Hipòlit y Romà* (1772), hi podem llegir aquesta observació que creiem té un gran interès sociolingüístic: “Los defectes de la locutió catalana se poden excusar en un rossellonès, puix en esta província hi ha diversitat en eix idioma en molts termes y ningú no parla correctament el català sia perquè se usa més parlar lo francès o perquè no s'i llegèixan llibres catalans. De aquí ven que se francisan alguns termes quan se parla català” (PONS 1929: 89-90).

La redescoberta del català com a idioma de cultura fou exclusivament un fet erudit, a l'escalf potser del renaixement dels estudis d'història local, del ressò de la Renaixença occitana. Cambouliu en parlava com de la “patrie de nos ancêtres, la langue de nôtre enfance”. La llengua era només una matèria d'investigació, allunyada de l'escola, de l'administració, de la premsa i les revistes del moment. L'única imatge escrita de la llengua catalana ens l'ofereix l'Església, la projecció més endavant de l'obra verdagueriana. És el que escrivia Pierre Vidal a l'edició barcelonina d'una tria de poemes d'A. Saisset (L'Avenç, 1910), preparada per Cases Carbó: “Ja feia temps que·ls rossellonesos, a excepció d'alguns literats i erudits, no escrivien pas pus la llura parla materna; la llengua catalana era descuidada i menyspreada com a forma literària per los mateixos que la parlaven a casa o pels carrers” (p. 8). La Renaixença rossellonesa fou més aparent que real.

7. APÈNDIX

Per tal d'entendre millor el procés de treball que seguia Alart, primer escorcollador seriós dels arxius rossellonesos, ens fixarem en un fragment que he escollit d'aquests *Documents sur la langue catalane...*, dedicat a l'estudi de la llengua catalana al segle XIII. Alart, que tenia una gran familiaritat amb els textos catalans antics, que havia consciència que pertanyien a una mateixa àrea lingüística, que formaven part viva de la nostra història, s'adonà ben aviat que l'exhumació i edició de segons quins documents presentaven molts problemes, com ara les falses lectures, les edicions problemàtiques i poc curoses, una bona part de la documentació d'arxiu sense catalogar, les biblioteques mal proveïdes, etc. Qualsevol filòleg ha de tenir la pretensió de fixar i restaurar els mots, extreure unes regles dels usos lingüístics. Editar un text és una feina complexa, s'ha de saber història, paleografia, llengües, etc. Al segle XIX, quan Alart s'hi va posar, les edicions filològiques, l'accés a molts manuscrits, estaven encara a les beceroles. Els erudits francesos que editaven textos medievals en la nostra llengua no la coneixien prou bé, d'aquí la gran quantitat d'errors que tenen les seves edicions.

Aquí, en aquest treball, sostenia unes reflexions teòriques, la tesi que no hi havia en català obres escrites abans de la segona meitat del segle XIII. La *Crònica* de Jaume I no fou escrita abans de 1250. Tampoc creia que a Ramon Llull se li poguessin atribuir les obres d'una extensa producció de qualitat que suposadament va escriure. Nascut l'any 1235, no podia ser que fos autor, abans de 1260, de la producció de qualitat atribuïda en vers i en prosa.²³

El desinterès per l'edició acurada dels clàssics catalans entorpia els estudis rigorosos sobre la llengua. Les edicions filològiques acurades tenien poc predicament entre nosaltres. Alart donava molta importància a les *Cròniques* com a textos fundacionals de la llengua i de la historiografia catalanes, criticava les edicions parcials de les *Cròniques*²⁴ que circulaven llavors. Els pocs originals publicats, sovint amb lectures errònies, amb lliçons divergents, feien pensar als erudits europeus que la nostra producció medieval tenia un abast molt reduït, sense un caràcter propi. En aquest text hi ha diversos exemples de textos que presenten lectures equivocades d'editors francesos que coneixien ben poc la nostra llengua. El filòleg rossellonès considerava prioritari editar amb uns criteris de rigor els monuments de la nostra cultura, avançar en la periodització de la llengua catalana medieval. Tot tipus de documents tenien el seu interès. En aquell moment no hi havia la ma-

²³ Alart devia conèixer Llull a partir de l'edició de Jeroni Rosselló Ribera (1827-1902). L'any 1859, aquest publicava les *Obres rimades de Ramon Llull*.

²⁴ Vegeu nota 27.

teixa facilitat que ara per consultar documents originals, sovint mal catalogats, allunyats dels pocs centres d'estudis i societats que llavors hi havia.

Capítol IX, p. 31-35:

On ne possède, ou du moins on n'a signalé jusqu'ici, aucune œuvre entièrement rédigée en langue catalane avant la seconde moitié du XIIIe siècle, car la *Chronique* du roi Jacques le Conquérant n'a guère pu être composée avant l'an 1250, et il est difficile d'admettre que Raymond Lull, né à Majorque en 1235, ait pu écrire avant 1260 la prose ou les vers qui lui sont attribués. On a publié aussi la *Chronique de Bernard Dez Clot*, écrite vers la fin du XIIIe siècle, et celle de Raymond Muntaner, composée aux approches de l'an 1330.

Cet ensemble de documents serait certes plus que suffisant pour donner une idée complète de la langue catalane au XIIIe siècle; mais, malheureusement, les manuscrits originaux ou les copies contemporaines de ces écrits sont perdus ou inconnus. La *Chronique* du roi Jacques, dont le plus ancien manuscrit est daté de l'an 1343, et celle de Muntaner,²⁵ ne sont connues que par des éditions du XVIe siècle, époque où personne ne s'occupait sérieusement d'études linguistiques en Espagne; les œuvres catalanes de Lull ne se sont conservées que dans des manuscrits de beaucoup postérieurs à la mort de l'auteur. Quant à la *Chronique de B. Dez Clot*, elle n'a été publiée par M. Buchon que d'après des manuscrits relativement modernes, qui, joints sans doute à l'insuffisance de l'éditeur en ce qui concerne le catalan, ont complètement défiguré la physionomie du texte original et en ont fait un document d'une utilité très-contestable pour la philologie.²⁶ On pourrait en dire autant d'une œuvre bien moins essentielle pour la linguistique, de la *Chronique* du roi Pierre IV d'Aragon, transcrite à la fin du XVe siècle par l'archiviste-chroniqueur Michel Carbonell,²⁷ et publiée seulement dans le siècle suivant.²⁸

Or il est évident pour tous ceux qui connaissent les habitudes, on pourrait presque dire les principes constants des copistes de textes catalans, français et autres, de toutes les époques, que non-seulement l'orthographe, mais bien souvent les formes du langage, se trouvent déjà altérées dans les diverses copies d'un même manuscrit faites dans l'intervalle de vingt ou trente ans les unes des autres, surtout lorsque la langue n'était pas encore définitivement fixée.

La langue catalane ne peut être considérée comme ayant atteint son complet développement et sa forme définitive qu'après la mort de Pierre IV, et il en résulte que, dans leur état actuel et quelle que soit leur valeur historique ou littéraire, les œuvres indiquées ci-dessus n'offrent qu'une mince autorité pour la linguistique et ne sauraient guère servir de texte à des discussions philologiques. C'est d'ailleurs à cet unique point de vue que nous nous en occupons ici; il ne s'agit pour nous que de l'étude et de l'histoire de la langue catalane, pour lesquelles les éditions des *Chroniques* des rois Jacques et Pierre, de B. Dez Clot et de Muntaner, telles que nous les possédons, sont d'un secours tout à fait secondaire et ne peuvent offrir des textes et des preuves dont la critique puisse s'autoriser.

²⁵ *Chronique de Ramon Muntaner*, traduite pour la première fois du catalan, avec notes et éclaircissements, par J. A. Buchon, 2 vol., Paris: Verdrière, 1827.

²⁶ Sans parler des graves erreurs de lecture que les connaisseurs relèveraient facilement à chaque page du texte de B. Dez Clot édité par M. Buchon, on peut se convaincre, par la simple comparaison du chapitre premier, publié par Antoine de Bofarull (*Estudios, sistema gramatical y crestomatia de la lengua catalana*, 1865, p. 153), qu'il n'y a pas, pour chaque ligne, quatre mots qui ne présentent une orthographe ou des formes différentes dans les deux leçons. [Nota d'Alart.]

²⁷ *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle*, publiées pour la première fois, élucidées et traduites par J. A. C. Buchon, Paris: Auguste Desrez, 1840, XIII-802-6 p.

²⁸ Carbonell réunissait toutes les qualités voulues pour donner une excellente copie de la *Chronique* du Roi Pierre, et il faut rejeter les fautes du texte sur les éditeurs du XVIe siècle. [Nota d'Alart.]

Il faut donc, pour l'histoire de la langue catalane, comme pour celle de toutes les autres langues romanes²⁹ sans exception, recourir avant tout aux textes originaux dont la date est parfaitement sûre et dont on possède des manuscrits contemporains, si l'on veut suivre et étudier les origines, la formation, les variations, les progrès et les formes diverses des mots et de la syntaxe. On peut dire que, sous ce rapport, il n'a été fait jusqu'ici aucun travail réellement important pour la langue catalane avant sa formation définitive, c'est-à-dire pour la période comprise entre les années 1250 et 1380.

C'est cette lacune que nous proposons de remplir par la publication de documents dont la date et la transcription soient certaines, sans nous préoccuper en rien de leur valeur littéraire ou de l'intérêt qu'ils peuvent offrir pour l'histoire. Nous n'avons en vue que l'histoire de la langue, et tous les documents sont utiles lorsqu'il ne s'agit que d'orthographe et de grammaire. Nous pensons même que les plus simples et les plus infimes sont les meilleurs, parce que les rédacteurs d'un procès-verbal de bornage, d'un règlement rural ou d'une note de dépenses, écrivent toujours leur langue telle qu'ils la parlent, tandis que les auteurs d'un traité de médecine, d'une chronique, d'un roman ou d'une chanson d'amour, se trouvent le plus souvent sous l'influence d'imitations, de réminiscences, de traductions, de tours de phrase et de formes étrangères, inusitées ou même inconnues dans le milieu où ils vivent.

Les archives et les bibliothèques de Barcelone possèdent des documents catalans originaux du XIIIe siècle; mais il ne paraît pas qu'on en ait encore entrepris la publication. D'autre part, les archives de la commune de Perpignan et celles du département des Pyrénées-Orientales ont conservé beaucoup d'ordonnances et autres documents administratifs catalans à partir de l'an 1280 environ; mais comme pour quelques-uns, il ne reste aujourd'hui que des copies des XVe et XVIe siècles, nous ne pensons pas qu'il soit utile de les publier pour la question que nous avons en vue, et nous ne prendrons que les pièces à date certaine dont il existe des manuscrits originaux ou contemporains.

L'un des plus anciens documents de ce genre que nous puissions citer est le traité conclu entre le roi Jacques d'Aragon et le roi de Tunis Abou-abd-Allah, dont le texte catalan, ratifié par le roi d'Aragon, à Valence, le 16 des calendes de mars 1270 (février 1271), a été publié par M. Champollion-Figeac, d'après une copie des ides de juin 1278 (*Collection de documents inédits sur l'histoire de France*).³⁰ Cette pièce, intéressante à divers points de vue, peut être utilement consultée en ce qui concerne la philologie.

Ce texte devrait, dans tous les cas, être étudié sur le document original, que nous n'avons pas sous les yeux, car la transcription de l'éditeur ne saurait inspirer une pleine confiance; elle fourmille d'erreurs, non-seulement pour les mots catalans, mais même pour les dénominations géographiques, puisqu'on y lit *Capello d'Ampuries* pour *Castello d'Ampuries*, *Tomaric* au lieu de *Tamarit*; et, plus loin, a *Mallorches o a Ciusa*, au lieu de *a Mallorches o a Luisa*.

Quant au texte catalan, dans le passage *al loc qui es oppellat Torres, e parteye terme ab Alacant*, il faut lire: *appellat* et *parteyx* (divise).

Le passage inintelligible: *e de restituir tot aquel dan als prodons, als jura s qual seria la prodoxa aquella o mostron*, doit être lu: *e de restituir tot aquel dan als perdens, els jurans qual seria la perdoxa aquella o mostran*. Traduction littérale: "et de restituer tout ce dommage aux perdants, ceux-ci jurant ou prouvant quelle serait la perte en question".

²⁹ C'est surtout pour la langue des troubadours qu'il faudrait faire des réserves à l'infini, car les poésies des plus anciens troubadours ont été longtemps chantées avant d'être écrites, et les recueils qui les ont conservés ont été faits beaucoup plus tard; c'est ce qui explique pourquoi beaucoup de pièces sont attribuées à divers auteurs. [Nota d'Alart.]

³⁰ Jean-Jacques CHAMPOLLION-FIGEAC, "Chartes inédites de la Bibliothèque Royale, en dialecte catalan ou en arabe, contenant des traités de paix et de commerce conclus en 1270, 1278, 1312 et 1339 entre les rois chrétiens de Majorque, comtes de Roussillon, de Cerdagne... et les rois maures de Tunis et Alger et de Maroc", *Documents historiques inédits tirés des collections manuscrites de la Bibliothèque Royale et des archives et des Bibliothèques des départements* (1843), p. 71-121.

Ailleurs: *ni fassen negun embarah*, lisez *embarch*; au lieu de *ni per asso aver mouer*, lisez *noues*; au lieu de *hon solon*, lisez *solen*; au lieu de *qui ixissent de la mar*, il faut lire *ixissen*, etc., etc.

Dans l'article: *Que tota nau qui sia en qualque port dels ports de la terra nostra, dels homens de la terra nostra, ajo* (lisez *aja*) *aquel dret quels nostres homens auran*, la locution *en qualque port dels ports* est une tournure arabe qui n'a jamais été admise en catalan; elle semble indiquer que le texte primitif de ce traité fut rédigé en arabe, et le roi d'Aragon en aurait seulement ratifié la traduction catalane.

8. ALTRES ARTICLES POC CONEGUTS SOBRE ASPECTES DE LA LLENGUA CATALANA AL ROSSELLÓ (SEGLE XIX)

- ANÒNIM (1833): "Origine du proverbi catalan: Plus fin que la c.... de maître Vidal", *Le Publicateur des Pyrénées-Orientales*, 44.
- ANÒNIM (1858): *Récits en vers catalans rimés en "al" par un roussillonnais qui ortographie l'idiome comme on le prononce à Perpignan*, Imp. de F. Blanc, 15 p.
- ANÒNIM (1884): "Comparaisons populaires les plus usitées dans l'idiome catalan", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, p. 345-347.
- BACH (1881): "Observation sur un proverbi catalan", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, p. 103-105.
- BROUSSE, Louis (1897): "La langue catalane", *La clavallina*, Perpinyà, 12.
- CHAUVET, Horace (1897): "La langue catalane", *L'Indépendant des Pyrénées-Orientales*, 224.
- CHAUVET, Horace (1899): "A propos de 'gavax'", *L'Indépendant des Pyrénées-Orientales*.
- COMPANYO, Dr. Louis (1839): "Catalogue des oiseaux qui ont été trouvés dans le département des Pyrénées-Orientales, soit sédentaires, soit de passage", *Bulletin de la Société philomatique de Perpignan*, p. 54-107.
- GUALDRIC (1897-1900): "Parlons catalan", *Journal commercial illustré des Pyrénées-Orientales*, p. 184.
- GUIBEAUD, Jean (1889): "A propos de l'étymologie du mot 'arri'", *L'Indépendant des Pyrénées-Orientales*, p. 31.
- GUIBEAUD, Jean (1895): "Adages catalans [Pendrre un sastre per un sabater]", *L'Indépendant des Pyrénées-Orientales*, p. 165.
- RENARD DE SAINT-MALO, Jean Baptiste (1835): "Le mot vulgaire 'Gavatx'", *Le Publicateur des Pyrénées-Orientales*, 19.
- ROUMEGUERE, Casimir (1874): "Glossaire mycologique. Etymologique et concordance des noms vulgaires ou patois avec les noms français et scientifiques des principaux champignons alimentaires et vénéneux du Midi de la France", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales* (1874), p. 217-259.

9. BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- ALART, Bernard (1856): "Bérenguer de Palazol", *Mémoires de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales*, 10, p. 56-66.
- ALCOVER, Antoni Maria (1904). [En el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, VIII, 33-108 (març-abril), fa un inventari de gramàtiques, destinades a servir de prefaci a la *Gramàtica catalana* de Tomàs Forteza.]
- AMADE, Jean (1924): *Bibliographie critique pour l'étude des origines et des premières manifestations de la Renaissance Littéraire en Catalogne au XIX siècle*, Paris; Tolosa: Privat; Didier.
- ARAMON I SERRA, Ramon (1961): "'Mireio' a Catalunya", dins *Actes et Mémoires du IIe Congrès International de Langue et Littérature du Midi de la France*, Aix, p. 281-310.
- BERJOAN, Nicolas (2009): "L'Honneur d'une langue. Les Roussillonnais et le catalan durant le premier XIXE (1815-1870)", *Romantisme*, 3, núm. 145, p. 121-135.

- BERJOAN, Nicolas (2011): *L'identité du Roussillon: Penser un pays catalan à l'âge des nations (1780-2000)*, Canet: Edicions Trabucaire.
- BERNAT I BALTRONS, Francesc (2006): "La singularització de les llengües en els inicis de la lingüística: el cas català", dins *Actes del VII Congrés de Lingüística General*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- BERNAT I BALTRONS, Francesc (2009): "Francesc Cambouliu: un pioner de la història de la literatura catalana", *Anuari Verdaguer*, 17, p. 11-28.
- BONET, Gérard (dir.) (2011): *Nouveau dictionnaire de biographies roussillonnaises: 1789-2011, sous la direction...;* avec la collaboration d'André Balent... et alii, Perpinyà: Publications de l'Olivier.
- BOSCH DE LA TRINXERIA, Carles, et alii (1887): *Miscelánea Folk-lòrica*, Barcelona: Llibreria d'Àlvar Verdaguer. [Facsimil de Barcelona: José J. de Olañeta ("Arxiu de Tradicions Populars"), 1981.]
- BOVER I FONT, August (1990): "La festa literaria de Banyuls de la Marenda (1883)", dins *Miscel·lània Joan Bastardas*, IV, Montserrat: PAM, p. 135-155.
- BRUTAILS, Jean Auguste (1891a): "Notice sur le colonel Puiggari", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 38, p. 485-496.
- BRUTAILS, Jean Auguste (1891b): *Notice sur M. Antoine Puiggari, colonel du Génie en retraite*, Perpinyà: imp. Ch. Latrobe, 33 p. [Textos de Jean Auguste Brutails, Jacques Collell i C. Bosch de la Trinxeria.]
- BUJON, Claude (2001): "Julien-Bernard Alart (1824-1880) le savant archiviste", *La Semaine du Roussillon*, 265 (17-23 de maig), p. 23.
- CALMETTE, J. (1907): "Pierre Vidal et son oeuvre", *Revue Catalane*, p. 226-232.
- CAMPS, Christian (1985): "L'évolution des lettres roussillonnaises dans la première moitié du XIXe siècle", *Société Agricole, Scientifique et Littéraire*, XCIII, Perpinyà, p. 253-258.
- CAMPS, Christian (1986): *Jean Amade, Joseph Sébastien Pons. Deux écrivains catalans*, I i II, Les Amis de J. S. Pons – Occitania.
- CAPEILLE, Jean (1914): "Alart (Julien-Bernard)", dins *Dictionnaire de biographies roussillonnaises*, Perpinyà.
- CARBONELL, Jordi (1977): "La literatura catalana durant el període de transició del s. XVIII al s. XIX", dins *Actes del Quart Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 269-313.
- CASALS, Daniel; MASSANELL, Mar (2002): "El *Essai de dictionnaire historique de la langue catalane* como precedente de dos obras lexicográficas catalanas: el DCVB de Alcover Moll y el DECLC de Coromines", dins Mar CAMPOS i José Ignacio PÉREZ (ed.), *De historia de la lexicografía*, La Coruña: Toxosoutos, p. 51-66.
- CASALS, Daniel; MASSANELL, Mar (2003): "Aprofitament de l'*Essai de dictionnaire historique de la langue catalane*, de Julià Bernat Alart, en el *Diccionari català-valencià-balear*, d'Alcover Moll", dins Jaume GUISCAFRÈ i Antoni PICORNELL (ed.), *Actes del Congrés Internacional Antoni Maria Alcover*, Barcelona: PAM, p. 239-260.
- CATAFAU, Aymat; ESCUDERO, Jean-Paul (2002): "Cerdanya a la filologia catalana", *Revue d'Études Catalanes*, 5, p. 15-25.
- CERDÀ SUBIRACHS, Jordi (1997): "La provençalística a Catalunya: de Bastero a Milà", dins *Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval*, II, Castelló de la Plana, p. 55-65.
- COLON, Germà; i SOBERANAS, Amadeu-J. (1986): *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana. [L'obra de Julià Bernat Alart, p. 208-210.]
- COROMINES, Joan (1976): *Entre dos llenguatges*, II, Barcelona: Curial.
- CREIXELL, Lluís (1976): "Ideologia de la llengua", *Sant Joan i Barres*, 62, p. 19-28.
- CREIXELL, Lluís (1987): "Una gramàtica catalana manuscrita: La *Grammaire Cathalane* de Josep Tastú", *Estudis rossellonesos dedicats a Pere Ponsich*, Perpinyà: Le Publicateur, p. 529-543.
- CREIXELL, Lluís (1989): *Diccionari bàsic francès-català*, Universitat de Perpinyà: Centre de Recerques i Estudis Catalans.

- CREIXELL, Lluís (1992): “La Renaixença al Rosselló”, dins *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (Estudis Universitaris Catalans, XXVII)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, p. 57-82.
- DESSEGE, Michel (1967-1968): “Le Père de la renaissance roussillonnaise: Justin Pepratx (1828-1901)”, *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 81, p. 75-121.
- DD. AA. (1985): “Le Roussillon dans la première moitié du XIXe siècle”, *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 93.
- DD. AA. (2001): *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica*, Emili Casanova (dir.), Universitat de València.
- FABRE DE LLARÓ (1880): “[Eloge funèbre de Bernard Alart]”, *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 24, p. 877-882.
- FORTEZA I CORTÈS, Tomàs (2008): *Gramàtica de la llengua catalana*, I, introducció d'Antoni Maria Alcover, a cura de Maria Pilar Perea, Barcelona: Edicions UIB; Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Institut d'Estudis Baleràrics.
- FRENAY, Étienne (1983): *L'école primaire dans les Pyrénées-Orientales (1833-1914)*, Perpinyà: Arxius Departamentals.
- GALLART I BAU, Josep (1994): *Llengües en contacte a Perpinyà a finals del segle XIX: el vocabulari de les “Catalanades” d'Un Tal*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- GOMIS I MESTRE, Cels (1886): “Collecció de proverbis, maximes y adagis catalans escullits per en Bergnes”, dins *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalanes*, 9, núm. 98-99, p. 220.
- GRIERA, Antoni (1917): “Un ‘Diccionari Català’ d'autor desconegut”, *Estudis Romànics*, II (Biblioteca Filològica, IX), p. 116-175.
- GUITER, Enric (1956): “Les Lames de plomb gravées d'Amélie-les-Bains”, *Extrait des Actes du XXXe Congrès Federation Historique du Languedoc, Bulletin de la Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon, XXXe et XXXIe Congrès*, p. 23-30.
- GUITER, Enric (1964): “Mistral i les primeres albors de la renaixença rossellonesa”, *La France Latine*, 20 (octubre-desembre).
- GUITER, Enric (1970): “Literatura al Rosselló”, *Revista Catalana* (Perpinyà), 8 (quart trimestre).
- GULSOY, Joseph (1979): “L'obra filològica de Julià Bernat Alart”, dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, I, Barcelona: Curial, p. 243-253.
- LABOUDERIE, Jean; COQUEBERT DE MONTBRET, Eugène (ed.) (1831): *Mélanges sur les langues, dialectes et patois, renfermant, entre autres, une collection de versions de la parabole de l'enfant prodigue en cent idiomes ou patois différents, presque tous de France, précédés d'un essai d'un travail sur la géographie de la langue française*, Paris: au Bureau de l'Almanach du Commerce.
- MASSOT, Josep (2005): “Els erudits rossellonesos i l'Institut d'Estudis Catalans”, dins *íd.*, *Escriptors i erudits contemporanis*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 31-39.
- MATTES, Jean (1858): “Notice biographique de François Joseph de Passa”, *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 11, p. 426-437.
- MELCHOR, Vicent; CASALS, Daniel (2003): “InvAlart: presentació del projecte d'edició de l'*Essai de Dictionnaire Historique de la Langue Catalane o Inventari Alart*”, dins *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i literatura Catalanes*, III, Barcelona: PAM, p. 173-188.
- MORER, J. (1856): “Pierre Puiggari”, *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 1856, p. 520-522.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (ed.) (1922-1932 i 1995): *Epistolari de Manuel Milà i Fontanals. Correspondència recollida i anotada per ...*, anys 1875-1880, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Carta núm. 209 de Bernat Alart a Milà de 28.4.1875, p. 16-17; 253 (18.1.1876), p. 77-78; 256 (16.2.1876), p. 81.]
- PAÇÀ, Jaubert de (1824): “Traduction de la parabole de l'Enfant prodigue en langue catalane du département des Pyrénées-Orientales”, *Mémoires de la Société royale des antiquaires de Fance*, p. 507.
- PAÇÀ, Jaubert de (2000): *Recherches historiques sur la langue catalane (1824) de Jaubert de Paçà*, notes i comentaris d'Enric Prat, Pep Vila, Canet: Trabucaire.

- PAGÈS, Amadeu (1888): "Notice sur la vie et les travaux de J. Tastu", *Revue des Langues Romanes*, XXXII, p. 57-76, 127-145.
- PAGÈS, Amadeu (1902): "Papiers de Josep Tastu (1787-1849) existents avui en la 'Bibliothèque Mazarine'", *Revista de Bibliografia Catalana*, II (1902), p. 140-155. [Extret del *Catalogue général des Manuscrits des Bibliothèques publiques de France*, IV, París: Bibliothèque Mazarine, 1882, p. 329-337.]
- PAYROU, Brígida; VILA, Pep (1988-1989): "Un manuscrit inédit de F. Jaubert de Paça: 'Notice sur la langue catalane' (1833)", *Llengua & Literatura*, 3, p. 461-480.
- PEYTAVÍ DEXONA, Joan (2012): *Avantpassats. Histoire et généalogie des grands hommes de Catalogne du Nord*, Canet-en-Roussillon: Editions Trabucaire.
- POISSON, Olivier (1987): "Pierre Puiggari (1768-1854): pour une approche du milieu intellectuel roussillonnais dans la première moitié du XIXe s.", dins *Études roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich = Estudis rossellonesos dedicats a en Pierre Ponsich. Mélanges d'archéologie, d'histoire et d'histoire de l'art du Roussillon et de la Cerdagne*, réunis et édités par Marie Grau et Olivier Poisson, Perpinyà: le Publicateur, p. 469-475.
- PONS, J. S. (1929): *La Littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle*, Toulouse: Édouard Privat; Paris: Henri Didier.
- PRAT, Enric; VILA, Pep (2002): *Mil anys de llengua i literatura catalanes al Rosselló*, Perpinyà: Trabucaire.
- PRAT, Enric; VILA, Pep (2004): "La traducció de J. Tastú i la seva recepció contemporània", dins *Miscel·lània Joan Veny*, 4, PAM, p. 204 i seg.
- RAFANELL, August (1991): *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*, Vic: Eumo.
- RASICO, Philip D. (2002): "Julià Bernat Alart i la toponímia de la Catalunya Nord", dins *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, ed. Emili Casanova i Vicenç M. Rosselló, València: Universitat de València; Denes, p. 375-386.
- RASICO, Philip D. (2003): "Alart, Julià Bernat", dins *Diccionari d'Historiografia Catalana*, dir. A. Simon i Tarrés, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 50-51.
- RASICO, Philip D. (2007): "L'Onomasticon Cataloniae i les llibretes de camp de Joan Coromines referides especialment a la Catalunya Nord", dins *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura catalanes*, II, AILCC; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 359-372.
- RAYNOUARD, M. (1816-1821): *Choix des poésies originales des troubadours*, 6 vol., Paris: impr. de F. Didot, 1816-1821. [Vol. I: *Les preuves historiques de l'ancienneté de la langue romane. Recherches sur l'origine et la formation de cette langue et éléments de sa grammaire avant l'an 1000. Grammaire de la langue des troubadours.*]
- RICO, Albert; SOLÀ, Joan, (1995): *Gramàtica i lexicografia catalana. Síntesi històrica*, València: Universitat.
- RIFA, Jean; TEISSEIRIE-DUFOUR, Patrice (2004): *Des hommes et le Roussillon. Biographies. [Alart]*, Canet: Trabucaire.
- RIMBAULT, Olivier (2012): "Les lamelles de plomb gravées d'Amélie-les-Bains-Palalda (66110), inscrites *L-97 (R.I.G.): un cas d'école pour l'étude des langues rares de l'Antiquité", *Transports. Mélanges offerts à Joël Thomas*, textes réunis par M. Courrént, Ghislaine Jay-Robert & Thierry Eloi, Perpignan: Presses Universitaires de Perpignan, 2012 (Coll. Etudes), p. 187-211.
- ROCA, Serge (2007): "Guillaume Agel, un imprimeur du XVIIIe-XIXe siècles – Guillem Agel, un impressor del segle XVIII-XIX", dins *Journaux de survie, survie des journaux: Des feuilles d'exil à la numérisation: 1939-2006. Actes de la Quatrième Journée d'Etude sur l'imprimerie, organisée à Perpignan, le 21 avril 2006 par le Département de catalan de la Médiathèque de Perpignan*, Perpinyà: Publications de l'Olivier, p. 101-133.
- RUBIÓ, Jordi (1953): "Amadeu Pagès" [necrològica], *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, p. 87-90.
- SAQUER, Jacques (1998a): "Souvenirs du voyage de 1819 en Espagne. François Jaubert de Passa", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*.

- SAQUER, Jacques (1998b): "L'Espagne et François Jaubert de Passa, Souvenirs du voyage de 1819 en Espagne", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, p. 398-431.
- SÈBE, Henry (1902): "Notice sur Justin Pepratx", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, 43, p. 387-393.
- SOLÀ, Joan (1985): "L'origen de la llengua al segle XIX català", dins *Antoni Comas. In memoriam*, Universitat de Barcelona: Facultat de Filologia, p. 457-478.
- TOLRÀ DE BORDAS, Josep (1882): "La langue catalane", *L'Esperance* (16-20 de juny).
- VIDAL, Pierre (1896): "Notice sur la vie et les travaux de Julien-Bernard Alart, ancien archiviste des Pyrénées-Orientales", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, XXXVII, p. 87-202.
- VIDAL, Pierre (1911): "Contribution au 'Diccionari de la llengua catalana'", *Ruscino* (Perpinyà), I, 1911, p. 142-150, 298-306, 613-622.
- VILA, Pep (1993a): "L'enquesta Coquebert de Montbret (1806-1812) sobre la llengua dels Països Catalans", *Revista de Catalunya*, 72, (març), p. 38-55.
- VILA, Pep (1993b): "La coneixença del català al Rosselló a través d'una enquesta escolar de 1863", *Revista de Catalunya*, 74 (maig), p. 43-50.
- VILA, Pep (2010): "L'estudi de la llengua i la literatura catalanes al Rosselló al segle XIX: balanç i estat de la qüestió", *Anuari Verdaguer*, 18, p. 253-292.